

resează de cultura Atenei și a Romei, sau de gînditorii pe care aceste citadele ale civilizației le-au dat omenirii, cartea lui Glauco Tozzi și-a cîștigat un meritat drept de cetate în bibliografie.

M. Oprișan

TORRE JANSON, *Latin Prose Prefaces. Studies in Literary Conventions*. Almqvist et Wiksell, Stockholm, 1964, 180 p. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Latina Stockholmiensia, XIII).

Ideea de a înfățișa structura și modurile de expresie ale prefețelor în proză din literatura latină de la origini și pînă la începuturile evului mediu e nouă și originală. Autorul schițează mai întîi părerile grecilor în legătură cu această convenție literară, apoi își dezvoltă subiectul în două capitole mari: 1. pînă în timpul lui Traian (tratatele de retorică, istoricii, manualele de agricultură, alți specialiști, proza epistolară); 2. locurile comune în prefețele din epoca tîrzie (dedicații împăraților sau unor persoane influente, scuze pentru incompetența autorilor, cereri de ajutor, forme de modestie, expunerea subiectului, promisiunea de a fi scurt, aluzii la subiectele anterioare). În prima parte se vede mai multă îndrăzneală și libertate de alegere și mai multă varietate, în a doua stăpînește aproape nestingherit schematismul retoric și formal. În genere, influența școlii și a tradiției a fost puternică în toate timpurile și numai cîteva personalități artistice de seamă au reușit să i se sustragă. Lucrarea de față e utilă și conștiincioasă, dar unilaterală, deoarece supraapreciază formalismul literar antic. Fenomenul literar e mai complex: el poate fi judecat mai bine numai atunci cînd e urmărit în legăturile sale cu condițiile economice și sociale, cu nevoile și aspirațiile oamenilor dintr-o anumită perioadă istorică. Atunci și expunerea acestor idei devine mai atrăgătoare, deoarece cititorul e captivat de ceea ce i se pare că a fost viu și a condiționat viața predecesorilor săi, de la care dorește să învețe sau să-și procure o emoție estetică.

H. Mihăescu

CESARE QUESTA, *Studi sulle fonti degli Annales di Tacito*, Edizioni dell'Ateneo, Roma, 1960, 215 p.

Cartea lui Cesare Questa reprezintă o investigație a izvoarelor literare utilizate de Tacit în *Anale*. Autorul arată în prefață că rezervă analiza folosirii de către marele istoric roman a așa-numitelor *fonti documentarie* pentru un alt studiu.

Cartea începe cu o prezentare elogioasă, semnată de maestrul lui C. Q., Ettore Paratore. Include apoi următoarele capitole: Introducere, Tacit și Dio Cassius, Din nou Tacit și Dio Cassius, Tacit și Suetoniu, Principalele izvoare în *Anale* I—VI, Principalele izvoare în *Anale* XI—XVI, Unele izvoare speciale. Cum rezultă și din enumerarea noastră, autorul a comparat permanent narația istorică a lui Tacit cu cele alcătuite de Dio Cassius și Suetoniu și astfel și-a fundat concluziile pe această confruntare, efectuată cu deosebită sagacitate. C. Q. susține cu pasiune, dar și cu o argumentare minuțioasă ideea pluralității izvoarelor. El critică aspru pe Nissen, Fabia și alții, combătute cu mult zel concepția sursei unice (p. 13 și urm.). Nu împărtășește opinia lui Philippe Fabia că Tacit ar fi neglijat cercetarea documentelor, deși la un moment dat opinează că R. Syme ar exagera în imaginea unui Tacit în mod constant preocupat de explorarea datelor inserate în ele (dar nouă ni se pare că R. Syme are dreptate!). Autorul italian demonstrează că Tacit a recurs uneori la izvoare consultate de Dio și Suetoniu, dar că în alte pasaje a întrebunțat surse ignorate de ei. De asemenea el opinează că Dio a luat unele

informații din celebrul său predecesor latin, că el depinde în anumite pasaje de Tacit (p. 57—58: *La dipendenza di certi passi dionei da Tacito poggia su indizi... significativi*). Citeodată Tacit și Suetoniu ar fi folosit un izvor necunoscut lui Dio; istoricul grec ar fi apelat la puține surse, de multe ori la una singură. Autorul subliniază și faptul că adesea Tacit a contopit, a « contaminat » informații provenite din surse diferite. Astfel C. Q. ajunge la următoarea schemă recapitulativă: 1) grupul de informații A, rezultat din utilizarea unei surse sau unei tradiții comune celor trei istoriografi, comparați de el (sau eventual doar Tacit și Dio); 2) grupul B, care sugerează un izvor cercetat doar de Tacit și Suetoniu; 3) grupul C, conținând știri oferite de istoriografi explorați exclusiv de Tacit (p. 104—105). Autorul evidențiază dificultatea reconstituirii datelor atribuite grupului C, dat fiind că Suetoniu, care a consultat și el mai multe surse, a putut să opteze pentru o informație furnizată de un izvor din grupul A, alături de Dio, și prin urmare împotriva lui Tacit, în acest caz rămas singur tributar grupului B (și prin urmare nu grupului C). Cu remarcabilă minuție, C. Q. se străduiește să identifice în opera lui Tacit materialele provenite din diversele grupuri de izvoare. El susține că în primele șase cărți din Anale s-ar putea constata mai ales încrucișarea grupului A cu grupul B. Cu deosebită prudență, autorul înclină să atribuie în primele cărți ale Analelor informațiile grupului A mai ales lui Aufidius Bassus și cele din grupul B lui Servilius Nonianus (cu prudență sporită însă!). Faptul că Tacit numește uneori autorii consultați de el în partea a doua a Analelor nu trebuie pus pe seama unor mari diferențe pentru domnia lui Nero, în opoziție cu o identitate de vederi în privința domniei lui Tiberiu; cauza ar fi numai o atmosferă difuză care se degajă în ultima secțiune a Analelor (p. 189—190).

În general ipotezele lui C. Q. sînt convingătoare. Cum remarcă Ettore Paratore, ele se bazează totdeauna pe o temeinică investigare a textelor antice evocate și pe o cunoaștere adîncită a exegezei moderne. Autorul se mișcă ușor pe terenul ales de el, în mod evident remarcabil de familiar lui Cesare Questa. Par decisive probele aduse în sprijinul concepției pluralității surselor și împotriva mai vechii supoziții a izvorului unic. După atîtea decenii de strălucite cercetări ale operei marelui istoriograf roman, în special după monografiile publicate în ultima vreme (Paratore, Syme, Mendell) și după cercetările speciale ale lui Klingner (de altfel adesea citate de autor), cartea lui Cesare Questa se prezintă totuși ca o lucrare prețioasă. Dintre cercetările dedicate izvoarelor lui Tacit, ea reprezintă una din lucrările cele mai importante. Alături de autor, regretăm absența analizării faimoaselor *Acta senatus* și așteptăm studiul consacrat lor.

Firește, se pot aduce unele obiecții ipotezelor și metodelor cercetătorului italian. Dar în domeniul izvoarelor se lucrează aproape totdeauna cu probabilități. Observăm totuși că uneori demonstrația nu pare suficient de clară. Vom fi, desigur, de acord cu autorul că Tacit a reelaborat, modificat, aprofundat materialul oferit de izvoare în măsură mult mai mare decît Suetoniu și Dio, dar credem că se impune stabilirea mai precisă a unor distincții și între aceștia doi. Cum relevă și autorul, Suetoniu a utilizat și el mai multe izvoare. În pofida unei aparente imparțialități fără orizont, el s-a mișcat destul de abil între izvoarele sale și le-a utilizat mai liber, mai personal, am spune, decît Cassius Dio.

Eugen Cizek

J. M. COOK, *The Greeks in Ionia and the East* (* Ancient Peoples and Places *), Londra, Thames & Hudson, 1962, 268 p., 53 fig., 76 pl.

Prin reacție la concepția winkelmanniană a istoriografiei din secolul al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea, fascinată de perfecțiunea artei și a civilizației elene din